

В. Дубровський

**СЛОВНИК
МОСКОВСЬКО-
УКРАЇНСЬКИЙ**

Київ-2013

УДК 811.161.1+811.161.2](038)
ББК 81.2Укр-4
Д79

**Видання здійснено за підтримки
Всеукраїнського об'єднання «Свобода»**

Видання підготували:

П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор);

О. А. Кацімон, кандидат філологічних наук;

В. Д. Прикордонний;

Я. В. Прикордонний;

І. П. Тарасов.

Д79 В. Дубровський. Словник московсько-український. / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2013. – 464 с. – (Серія “Лексикографічна спадщина України”).

ISBN 978-966-1673-15-0

Словник Віктора Дубровського переносить у світ мовного досвіду і мовних уподобань столітнього минулого. І саме відкриттям цієї малознаної епохи початку ХХ століття, свіжістю й незужитістю багатьох слів і форм, широтою синоніміки, глибиною й нескаламученістю джерел української мови *Словник* полонить розум і серце сучасного читача.

Інститут української мови НАН України © 2013

© ТОВ «КММ» © 2013

Непроминальний досвід розбудови української мови

Початок ХХ століття в історії української мови – це час успішного завершення тривалих у часі змагань за права українців мати визнану, не заборонену українську мову; це час, коли для втілення природної формули *один народ – одна літературна мова* могли скластися сприятливі умови. Етапним у цьому процесі стало офіційне скасування глибоких дискримінаційних і принизливих циркулярів, указів, розпоряджень щодо заборон української мови в різних формах її буття – у друкованому, сценічному слові, у церкві й шкільництві, не кажучи вже про офіційно-ділову, судову сфери. Знесення заборон української мови в підросійській Україні відкривало перспективи вирівнювання мовної ситуації на всіх етнічних землях: і тих, які належали до Австро-Угорської монархії, де українці мали низку мовних і культурних прав, і тих, які належали до Росії, де в українців було відібрано право на безперешкодний розвиток і функціонування рідної мови (особливо після Валуєвського циркуляра 1863 р., Емського указу 1876 р. та пізніших додатків-уточнень до них), де кари гідними і небезпечними були самі спроби ці природні права відстоювати¹. Розчленованість не лише території, а й мовно-культурного життя українців за регіонами суттєво гальмувала іманентний розвиток української мови, її виражальних можливостей, сповільнювала формування одних й удосконалення інших стилів, розбудову словникового складу та наукової термінології.

Невідповідним потребам культурного й наукового життя був і поступ українського мовознавства: відсутність у підросійській Україні системи українськомовного початкового, середнього шкільництва та університетської освіти відчутно звужувала запити на українські граматики різного типу, стримувала створення різнотипних словників і довідників з української мови.

Наука про українську мову поступово ставала невіддільною від загального процесу національного і культурного відродження, ширше – від здобуття Україною державної незалежності. Тому студіювання, відстоювання української мови і культури – самодостатніх, з виразним індивідуальним профілем на тлі мов і культур інших народів – на зламі ХІХ–ХХ та в перші буремні десятиліття ХХ ст. були виявом високої громадянської позиції й відповідального чину.

Водночас наукове студіювання української мови, зокрема створення словників, граматик вимагало від авторів надзусиль, оскільки в кожному випадку доводилося і формувати базу мовних даних, і розв'язувати часом доволі складні питання мовної теорії та мовної практики. До того ж в українській мові ще не було вироблено *норм* правопису, словотворення та слововживання. Головними критеріями нормативності в той час залишалися мовний досвід авторів та зразки-орієнтири – напрацювання попередників. Тому, звертаючись до праць початку ХХ ст., усвідомлюємо складність обставин їх створення, а також закономірні за таких умов і творчі знахідки і невідворотні прорахунки.

Показово, що в цей період, незважаючи на відсутність традицій університетської *української* історико-філологічної освіти, лави українознавців-дослідників виявилися потужними. Це були вихідці з українськомовного середовища або ж ті з кола не-українців, які стали оборонцями всього українського з власного вибору й покликання.

Серед відданих справі утвердження української мови на початку ХХ ст. був знаний свого часу, а згодом табуйований владою і майже забутий у наступні десятиліття *Віктор Григорович Дубровський*. Сьогодні про цього вченого і філолога-практика збереглися скупі відомості, про нього знають хіба що мовознавці та історики. І це при тому, що його праці були популярними, впливали на мовну практику, нерідко ставали предметом обговорень і дискусій.

---

¹ Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К., 2013.

За різноманітними джерелами зовнішній життєпис В. Г. Дубровського постає таким. Народився майбутній дослідник 7 червня 1876 р. у м. Фастові, тепер – Київської обл. Закінчив Університет Святого Володимира в Києві. З 1918 р. працював у Міністерстві шляхів Української Народної Республіки; у 1919–1925 рр. – співробітник Комісії для складання Словника живої української мови, з 1926 р. – науковий співробітник Інституту української наукової мови ВУАН. 15 вересня 1929 р. В. Дубровського заарештовано у справі Спілки Визволення України, засуджено на 3 роки (1932–1936); покарання відбував у Ярославському політїзоляторі. Після звільнення із в'язниці мешкав у м. Алмати. 1 грудня 1937 р. його вдруге засуджено, цього разу – до 10 років ув'язнення; 22 лютого 1943 р., після скорочення визначеного терміну ув'язнення, його звільнено із «Свободлагу» Амурської обл. Подальша доля, як і час смерті та місце поховання, досі залишаються невідомими; лише як відгомін знищеного людського життя: *реабітований 1989 р.*² Зовнішня біографія лягла тавром на науковий доробок В. Дубровського, який упродовж тривалого часу не аналізували навіть у спеціальних працях з історії української лексикографії³.

Наукова біографія вченого була підпорядкована втіленню благородної ідеї – цілеспрямованій розбудові української лексикографії, створенню словників – найекономічнішої, водночас найпопулярнішої і найдієвішої форми представлення мовного матеріалу, ефективного засобу впливу на формування українськомовного простору та утвердження норм української мови. В умовах розвитку української мови і культури початку ХХ ст., коли вже був доступний Словник української мови за редакцією Б. Д. Грінченка (1907–1909) і попит на тлумачний словник на деякий час було задоволено, особливого значення набували перекладні словники. Створення російсько-українських словників мало на меті навернення до мови української всіх тих, хто свого часу здобув освіту російською мовою. Такий крок мислився як важливий складник загального утвердження української мови в Україні. Тому В. Дубровський уклав «Словник московсько-український», який витримав три видання (1911, 1917, 1918), опрацював словник «Московсько-українська фразеологія. Практичний підручник до вивчення української мови» (1917), «Російсько-український технічний словник, з додатком сільськогосподарських термінів» (1925, доповнене видання 1926). На цей час автор мав значний досвід укладання перекладного українсько-російського словника (його «Українсько-російський словник» виходив друком у 1909, 1914, 1917 та тричі в 1918 р.; ця праця мала низку докладних відгуків (І. Огієнка, В. Доманицького, І. Стешенка, А. Лободи). Йому також належить «Словник термінів з обсягу культури та технології цукрових буряків» (1920). Пізніше В. Дубровський і М. Гладкий уклали актуальний на той час орфографічний словник, який спирався на щойно схвалений правопис 1928 р. («Правописний словник-показчик до офіційного українського правопису». – К., 1929; друге вид. – Х., 1930).

² Докладніше див.: *Ляшенко О. Л.* «Московсько-українська фразеологія» В. Г. Дубровського у світлі сучасного розуміння проблем перекладознавства // Наукові записки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – Т. 14. – Вип. 19. – Одеса, 2009. – С. 252–253; див. також статті в: *Енциклопедія українознавства: Перевидання в Україні.* – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 602; *Українська мова. Енциклопедія.* Вид. друге, виправлене і доповнене. – К., 2004. – С. 164–165 (автор – Й. О. Дзєндзелівський); Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. 1930–2005. Матеріали до історії. – К., 2005. – С. 372; *Енциклопедія сучасної України.* – К., 2008. – Т. 8. – С. 492 (автор – Й. О. Дзєндзелівський); *Даниленко В.* Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. – К., 2012. – С. 669.

³ *А. А. Москаленко* (Нарис української лексикографії. – К., 1961. – С. 127) обмежився згадкою одного із словників Дубровського, не вдаючись до його аналізу: «Українсько-російські словники були потрібні і для працівників преси та письменників. Все це, зрозуміло, і зумовило появу українсько-російських словників. Деякі з них:

Безкровний Ф., Переяславець С. Українсько-російський словник, К., 1917 р.;

Дубровський В. Українсько-російський словник, К., 1917, 1918 р.». (далі названо ще кілька словників, так само без їх критичного розгляду). Без аналізу, лише у переліку серед інших російсько-українських словників, назвав «Словник московсько-український» В. Дубровського і М. А. Жовтобрюх (Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941). – К., 1991. – С. 41).

Зауважимо, що В. Дубровський був одним із тих багатьох мовознавців, хто надавав великого значення дерусифікації української спільноти за допомогою словників. На зміну давнішим відомим перекладним словникам – *М. Левченка* (Опыт русско-украинского словаря. – К., 1874), *С. Тимченка* (Русско-украинский словарь. – Вып. 1. – К., 1892; Русско-малороссийский словарь: В 2 т. – К., 1897), *М. Уманця* і *А. Спілки* (Словарь російсько-український: У 4 т. – Львів, 1893–1898)⁴ – прийшли нові словники, авторами яких були В. Дубровський, Г. Багрій, О. Гудим, М. Каменецький, В. Гребінковський, О. Кониський, С. Іваницький і Ф. Шумлянський, В. Буряченко, П. Терпило, І. Федоренко, Б. Степаненко, А. П. Томіленко і М. Д. Антонович, М. Коломійченко, Л. Савченко, О. Ізюмов, М. Йогансен разом з М. Наконечним, К. Німчиновим, Б. Ткаченком; водночас було підготовлено низку малих, т. зв. *кишенькових* перекладних словників, а в Академії наук укладено фундаментальний «Російсько-український словник», який почав виходити друком за ред. А. Кримського⁵.

Уже цей перелік авторів і словників засвідчує масштабність лексикографічного руху в Україні на початку ХХ ст., особливо в перші роки української державності. Згодом відповідно очільників держави на ці поважні кроки в утвердженні й розбудові українськомовної України, що були названі *українізацією*, став терор у різних його формах і проявах: було знищено українську інтелектуальну еліту, зокрема й мовознавців-лексикографів. За таких умов досвід мовної розбудови, як і досвід створення словників нової епохи, було затавровано й табуйовано. Відгомін цього всезаперечення відчувається й нині; зокрема він проступає відсутністю наукового осмислення реального внеску мовознавців першої чверті ХХ ст. у формування, лексикографічне упорядкування й нормалізацію українського словника і фрази (сталих словосполук, фразеологізмів). Досі залишається нез'ясованим, що саме з широко знаної на початку ХХ ст. лексика і фразеології належало до кола авторського слова- і фразеотворення лексикографів чи відомих письменників (т. зв. «ковані» слова і вирази), а що було взято з народних глибин, огранено майстрами слова, більшість з яких так само було знищено, а їхню мовотворчість проscribeвано. Це масштабне завдання і сьогодні залишається вкрай актуальним.

Російсько-український словник В. Дубровського вирізнявся на тлі подібних численних словників. Це підкреслювали і критики. Так, М. Йогансен, розглядаючи українські словники 1917 і кількох наступних років, вирізняв для докладного аналізу «Російсько-український словник» С. Іваницького і Ф. Шумлянського (у 2-х т. – Вінниця, 1918) та «Словник московсько-український» В. Дубровського (К.: «Рідна мова», 1918. – 546 с.). Зокрема, зіставивши ці праці, він зауважив їхню спільну рису – наведення багатьох українських відповідників до одного російського еквівалента, що він уважав вадою цих лексиконів. М. Йогансен зазначив: «Рідше ніж у Дубровського, але може ще недоцільніше, подибуємо і в *Іван.-Шумл.* величезні гнізда слів для перекладу одного російського. Так, слово *палка* має 55 перекладів, при чому з них, очевидно, три чверти непотрібні зовсім, а чверть треба було розмістити по інших словах (*жезл, рукоятка, посох, косовище, топорище, тичка, шест* и т. д.)... Оця хиба ще куди яскравіше позначається на словничку В. Дубровського... Тут приміром на «метель» знаходимо без ніякого розривника відтінків 34 слова»⁶. Сьогодні важливою є загальна оцінка М. Йогансена: «...уся стаття цього словника інакша, ніж словника *Іван.-Шумлянського*. Його кращий складав знавець мови і дбав головне про те, щоби якомога більше завести перекладових варіантів. Для буденного вжитку словник цей менше придається, ніж словник *Іван.-Шумл.*; за те ж він

⁴ Зауважимо, що словники були об'єктом підвищеної уваги в тогочасних наукових і культурних колах, їх обговорювали, рецензували, про них дискутували.

⁵ Докладніше див.: *Кульчицька Т.* Українська лексикографія ХІІІ–ХХ ст. Бібліографічний покажчик. – Львів, 1999. Зауважимо, що на поч. ХХ ст. словники готували й друкували як у наукових центрах, де були відповідні умови для реалізації таких проєктів, так і у віддалених кутках України, де не було належного науково-інформаційного забезпечення, що позначалося на їхній якості.

⁶ *Йогансен М.* Lexica. Сучасні українські словники практичного вжитку // *Нова книга: Журнал книжкової та бібліотечної справи, критики й бібліографії.* – 1925. – Ч. 7–8. – С. 9.

у великій може стати послужі для доброго перекладача, що не потребує пояснювати собі відгінка одного слова, а хоче мати багатий *вибір* слів»⁷. Серед важливих здобутків В. Дубровського названо прагнення автора добирати українські відповідники до російських дієприкметників (складність цієї вічної проблеми словна не подолано й досі!), уникати «перекладати російське слово спозвучним (слухніше ісографічним) українським...»⁸.

Загальний висновок про словник В. Дубровського критик сформулював у такий спосіб: «...для вправного робітника, що знає українську мову, може стати в пригоді з цих двох (мав на увазі і словник Іваницького – Шумлянського. – П.Г.) тільки словник Дубровського. Велику службу він може одслужити саме перекладачеві белетристичних творів, віршів і т. п. і що для цього годен майже замінити солідний словник *Уманця й Спілки*. На багатьох нових українських прозаїках, і саме на найкращих, позначився вплив цього словника»⁹. Останнє зауваження чи не найважливіше в осмисленні словника! Цінність лексикографічного доробку В. Дубровського підкреслювали й інші тогочасні рецензенти, зокрема зазначаючи, що «нові словники (ідеться про російсько-українські словники, опубліковані 1918 р. – П. Г.), не лічучи старих – великих, поки що не задовольняють всіх потреб, які можуть до них бути; більш певні словники д. Дубровського та Т-ва “Час”»¹⁰.

Лексикографічна спадщина В. Дубровського, як і багатьох інших лексикографів 20-х рр. ХХ ст.¹¹, не втратила свого значення як цінне свідчення історії філологічної думки і практики мовного будівництва, джерело для вивчення історії лексичного складу української мови, а також як моральний імператив – заклик до чину в нових умовах України початку ХХІ ст. Водночас, як засвідчує сучасна лексикографічна практика, лексикони доби Українського Відродження зберігають значний за обсягом словниковий матеріал, не освоєний наступними поколіннями словників. Таке освоєння не означає механічного перенесення у мовну практику поч. ХХІ ст. лексики, семантики, типів словосполук української мови поч. ХХ ст., не означає заступлення й трансформацію словникового складу і словолуку сучасних українців; ідеться про творче й водночас критичне використання цієї спадщини, використання, а не замовчування. До цього спонукає також повернута в сучасне культурне буття України велика література доби українського національного ренесансу поч. ХХ ст.; це великий за обсягом художній, публіцистичний, науковий макротекст, виразно позначений своєю лексикою, фразеологією, своїми примітними художніми і мовними уподобаннями, тому правильно може бути прочитаний і глибоко сприйнятий лише за допомогою словників, які відтворюють словесний портрет тієї епохи.

Російсько-український словник В. Дубровського – одна із важливих сторінок в усталенні української літературної мови нової епохи, розширенні сфер її функціонування та формуванні лексичних норм. У цьому словникові слово подано, на жаль, без важливого тла – словосполук, без вказівки на специфіку синтактики (особливо дієслівного керування), що могло б удокладнити пропонувані автором добір українських відповідників до російських слів. Зауважимо, що до відтворення сполучуваності, граматичного керування автор вдавався у багатьох випадках, особливо коли виникала загроза помилкового перекладу внаслідок граматичних (власне синтаксичних) відмінностей російської й української мов. Проте і в такому лапідарному форматі словник має велике значення. Зокрема, особливий інтерес для дослідників історії української лексики, для уявлення мовних орієнтирів і пріоритетів елітарного носія української мови поч. ХХ ст. становить українська частина словника. Адже

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 10.

¹⁰ Лобода А. [Рец. на російсько-українські словники] // Книгарь. Літопис українського письменства. – Ч. 15. – К., 1918. – С. 911.

¹¹ Про лексикографічний досвід В. Підмогильного і Є. Плужника докладніше див.: Масенко Л. Загублений скарб // Російсько-український фразеологічний словник. Уложили В. Підмогильний – Є. Плужник. – К., 1993. – С. 3–10.

далеко не весь український лексикон цієї праці використали автори наступних словників. Дубровський свідомо розширював коло українських відповідників за рахунок регіоналізмів, зокрема раніше відомих зі Словника за ред. Б. Грінченка (в останньому їх часто подано із вказівкою на джерело, як «Гуцульщина» В. Шухевича чи праці І. Верхратського), проте пізніше не внесених до «Словника української мови» (т. 1–11. – К., 1970–1980; далі – СУМ): *бейдак* ‘дурень’, *бенелюки* ‘нісенітниця’, *журавельник* ‘герань’, *пизьма* ‘гнів’, *позна* ‘шкода’, *сарпати* ‘гніватися’, *сохтівний* ‘гідний’, *судосити* ‘зустрічатися’, *учетверзі* ‘вчотириох’, *хрящем* ‘жужмом’, *цовта* ‘брила, купа’ та ін.; окремі лексеми у СУМ збережено й подано з ремаркою *діал(ектне)*: *застум* ‘глухий закуток’, *покіст* ‘полива’, *тяжина* ‘вибійка, різновид тканини’ та ін. Чимало лексем словника Дубровського не мають потверджень в авторитетних лексиконах (насамперед у Словнику за ред. Б. Грінченка та СУМ): *крустований* ‘полив’яний’, *крустувати* ‘покривати поливою’, *плятр* ‘гіпс’, *самарність* ‘ймовірність’, *типець* ‘прочуханка’, *убурхати* ‘утелющити’, *ушулитися* ‘втертися в довіру’ та багато ін.

Увага Дубровського до чималого шару регіоналізмів дозволяє змоделювати його позицію щодо формування літературного стандарту: припускаємо, що вона полягала у свідомому прагненні враховувати й презентувати мовні надбання всіх українських регіонів, а не лише центральноукраїнського / середньонаддніпряньського, оскільки лише за таких умов можна забезпечити й зміцнити мовно-культурну єдність нації.

Для низки церковнослов’янізмів та російської лексики, утвореної за моделлю церковнослов’янської, Дубровський запропонував лексеми, структурно і духом ближчі до української мови, які й сьогодні мають перспективу використання, зокрема у випадках зневиразнення зв’язку з конфесійною сферою, напр.: *цсл.*, *рос.* *всеблагий* – укр. *найдобріший*; *всевишній* – *найвищий*; *всенепорочный* – *найчистіший*; *всепресветлейший* – *найясніший*; *всехвальный* – *славетний*; *всвагустейший* – *найясніший* та ін.

Словник Дубровського опрацюванням низки лексем вирізняється і на тлі сучасних перекладних словників, пор.: у «Російсько-українському словникові» (К.: «Абрис», 2006) до *рос.* *всемогущий*, *всемогущественный* подано укр. відповідник *всемогутній*, (*реже*) *всемогуч(и)ий*, а в Дубровському – *усевладний*, *всеможний*, *всепотужний*, *всесильний*; до *рос.* *временщик* в РУС-2006 подано укр. *тимчасовець*, а наведені Дубровським відповідники *улюбленець*, *милованець* передають іншу внутрішню мотивацію назв й іншу конотацію і под.

Пропоноване Дубровським бачення лексичної та формальної граматичної відповідності російської й української мов, презентоване словникове багатство української мови (інколи не відтворене в наступних лексикографічних працях), характер синонімізації та її повнота, використання регіоналізмів – це частина тих різних граней-проблем «Словника московсько-українського», які спонукають до його наукового вивчення, водночас – до цілісного студіювання словникарського доробку цього мовознавця. Хоча ідеографічний аналіз цієї праці ще попереду, все ж не можна вивільнитися від першого враження: автора вела ідея забезпечення повноти презентації лексики української мови, бо тільки підпорядкованість такій настанові могла спонукати до докладного відтворення назв, що позначають поняття традиційної народної сільської й формованої новітньої міської культури, науки і деталей сільського побуту, різноманітних занять і виробничих процесів, людини як унікального різнопланового об’єкта пізнання й номінування, а ще – ряди назв зі сфери флори, фауни, природного середовища... Нагадаємо, що М. Йогансен дорікнув Дубровському за надмірність у наведенні відповідників (див. вище), з чим можна погодитися як із самоочевидним фактом, проте не з суттю несхвальної оцінки. Адже одному слову однієї мови може відповідати багато слів іншої мови, оскільки варіантність значення лексеми та можливість її широкого сполучуваності для точності перекладу вимагають щоразу нових відповідників. Саме в цьому й полягає цінність перекладного словника, достоїнства якого стали б відчутно вищими, якби автор вдався до семантизації російської лексики та наведення точних еквівалентів до кожного значення. Проте це

був би вже інший словник, підготувати який в умовах поч. ХХ ст. було понад сили одному дослідникові. Зауважимо, що практика презентації у перекладних словниках не одного, а кількох можливих відповідників, нерідко – розлогих синонімічних рядів, до сьогодні збережена українськими лексикографами.

Актуальним залишається осмислення насамперед тієї частини лексику Дубровського, яка пізніше опинилася на узбіччі української лексикографії та нормування словникового складу літературної мови; зокрема це окреслення смислових, ідеографічних особливостей таких слів, пошук джерел їх постання, виявлення джерел-слідів у діалектах та встановлення етимологічних зв'язків. Словник дає підстави для моделювання провідних тенденцій словотворення в українській мові початку ХХ ст., вирізнення поширених та унікальних моделей, що важливо для з'ясування мовної ретроспективи та осмислення сучасних процесів творення слів.

Для удокладнення характеристики й уточнення аксіології словника Дубровського відзначимо, що, прагнучи розбудувати український лексикон, демонструючи його синонімічне багатство, закоріненість у національний мовний ґрунт, автор водночас демонстрував відкритість – проте без надміру! – до використання іншомовної лексики, збереження наявних в українській мові давніших запозичень. Останнє було суголосним із загальнокультурними процесами доби, коли ренесанс національного поєднувався з освоєнням надбань культурних традицій Європи і всього світу, коли численні переклади класики світової літератури спонукали до запозичень з інших мов, а водночас – і до активного питомого словотворення.

Така багатоджерельність розвою української лексики – із незаперечним і чітким вираженням домінуванням української основи – була реальністю на початку ХХ ст., коли творив В. Дубровський; ще відчутніша вона сьогодні, на початку ХХІ ст., коли стрімка глобалізація підважує все національне, особливо мову, переростає в загрозу збереження мовної ідентичності й самобутності. Сьогодні ці реалії особливо актуалізують проблему співвідношення джерел поповнення лексики української мови, проблему мовної екології. Для їх зваженого розв'язання – утвердження й зміцнення в майбутньому української сутності й духу української мови, недопущення вимивання її питомих національних основ – особливо цінним є досвід мовознавців початку ХХ ст., а серед них – лексикографічні досягнення й філософія словникарства Віктора Григоровича Дубровського...

Павло Гриценко

АБЕТКА.

А, Б, В, Г, І, Д, Е, Є, Ж, З, И,
І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т,
У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ю, Я.

УВАГА : а) Літера **Е** вимовляється, як московське **Э**;
а літера **Є**, як московське **Е**, або **Ъ**.

б) Літера **И** вимовляється середнє між **Ы** та **И**
московськими; а літера **і** вимовляється, як **И** московське.

с) Літера **Ї** вимовляється, як **Йі**.

д) Літери **ЙО** та **ЬО** вимовляються, як **Ё**.

е) Літера **Г** вимовляється, як латинське **H**; а літера **Г**,
як латинське **G**.

Пояснення скороченнів.

- Анат. – названіє анатомическое.
Аптечи. – названіє аптечное.
Ариф. – назв. арифметическое.
Астрон. – назв. астрономическое.
Арт. – назв. артиллерийское.
Безл. – глаголь безличный.
Ботан. – назв. ботаническое.
Ветер. – назв. ветеринарное.
Воен. – назв. военное.
Геомет. – назв. геометрическое.
Горн. – назв. горное.
Грам. – назв. грамматическое.
Живоп. – живопись.
Зоол. – назв. зоологическое.
Иноск. – иносказательное.
Кораб. – названіє корабельное.
Ласк. – ласкательное.
Матем. – математическое.
Мед. – назв. медицинское.
Меж. – междуметіє.
Минер. – минераль.
Мн. – множественное число.
Морск. – назв. морское.
Муз. – назв. музыкальное.
Мѣст. – мѣстоимение.
Нар. – нарѣчіє.
Насѣк. – насѣкомое.
Охотн. – назв. охотничье.
Пред. – предлогъ.
Пт. – птица.
Раст. – растеніє.
Ритор. – назв. риторическое.
Рѣчн. – назв. рѣчное.
См. – смотри.
Соб., Собир. – имя собирательное.
Сов.в. – совершенный видъ.
Строит. – назв. строительное.
Теол. – назв. теологическое.
Техн. – назв. техническое.
Ув. – имя увеличительное.
Ум. – имя уменьшительное.
Физ. – назв. физическое.
Хим. – назв. химическое.
Хирург. – назв. хирургическое.
Шутл. – шутливо.

— А —

А, сз. – а, але.

А, межд. – га? ага! а! о! е! еге!

Аа, межд. – ага! гай-гай!; ну-ну!

Аба – габа.

Абажурь – шапчук, дашок, кльош.

Абиный – габовий.

Абонементный – передплатний.

Абонементъ – передплата, пренумерата.

Абонентъ – передплатник, пренумерант.

Абонированіе – передплатчування, пренумерування.

Абонировать – передплатувати.

Абонироваться – передплатити, пренумерувати.

Аборигены – тубільці.

Абортъ – уровище.

Абрикосовый – морельовий, жердельовий.

Абрикосъ – мореля, жерделя.

Абрисъ – обрис, нарис.

Абсентъ – полинівка.

Абсолютизмъ – самодержавство, абсолютизм.

Абсолютность – безумовність, безпоглядність.

Абсолютный, -о – самодержавний, безумовний, безпоглядний; безоглядний, цілковитий, -о.

Абстрактный – уявний, абстрактний.

Абстракция – уявність; абстракция.

Абсурдъ – нісенітниця.

Авантажный – показний.

Авантюристъ – пройдисвіт, зайдисвіт.

Августовский – серпньовий.

Августъ – серпень.

Августѣйший – найясніший.

Авдотья, пт. *Oedicnemus crepitans* – кулик болотяний; -Урпа *Erops* – одуд губатий; -раст. *Trollius europaeus* – вовчий копит, вовча лапа, волове око.

Авиаторский – літунський.

Авиаторъ – літун.

Авиационный – лігальний, авіаційний.

Авиация – літання, авіація.

Авось – ачей, може; -либо – може таки.

Авронъ, раст. *Centaurea jacea* – наголоватки, синеголов, сердешна трава; -дикий, *Gratiola officinalis* – золототисячник, дрисливець.

Аврикула, раст. *Primula auricula* – первоцвіт.

Аврынь, раст. *Lemna* – ряска.

Австриецъ – австрияк.

Австриянка – австриячка.

Австрийский – австрияцький, австрийський.

Автобиографический – автобіографічний.

Автографический – автографічний.

Автократія – самодержавство.

Автоматический – саморушний, автоматичний.

Автоматъ – саморух.

Агентство – агентура; агентування.

Агитационный – агітаційний.

Агитировать – агітувати.

Агнецъ – ягня; часточка (з проскури).

Агонизировать – часувати.

Агонія – часування, скін, сконання, конання.

Аграрий – землевласник.

Аграрный – земельний.

Аграфъ – чепрага.

Агрикультура – хліборобство, рілляництво.

Агу, межд. – агусі, агусеньки.

Адажіо, муз. – помалу-помалу.

Адамова голова, раст. *Syrripedium calceolus* – черевичок, черевички, жовті зозульки; -борода, *Centaurea scabiosa* – труслин, волошки; -яблоко, *Rugus malus paradisiaca* – райське яблуко.

Адамово яблоко, анат. – борлак.

Адвокатствовать – правотарити.

Адвокатъ – правотар, речник, адвокат.

Адонисъ, раст. *Adonis vernalis* – горіцивіт, тирлич; -А. *autumnalis* – павлинні очі.

Адресный – адресовий.

Адресовать – адресувати, направити.

Адресоваться – зголошуватися; удаватися; направлятися.

Адресъ – адреса.

Адский – пекельний.

Адъ – печло.

Аеропланъ – самоліт, аероплян.

Аеростатъ – летюча куля.

Ажурный – прозористий, мережчатий.

Азартный – газардовий; -(о к.-либо) – палкий, запальний.

Азартъ – запал, завзяття.

Азбука – абетка; граматка.

Азбучный – абетний.

Азотная кислота – сирвасер.

Азотный – азотовий, душцевий.

Азотъ, хим. – азот, душець.

Аирь, раст. *Acorus calamus* – лепеха, аер, гавяр, татарак, шувар, татарське зілля.

Аистъ – черногуз, лелека, боцян, бузько, бузьок, бусель, бусля-черный – гайстер, рибоїд.

Ай-ой; ай-да – от так; -ай-ай – гай-гай.

Айва, раст. *Cydonia vilgaris* Pers. – альва, гунь.
 Айкати – ойкати.
 Акація, бот. – акація.
 Акварель – аквареля.
 Акклиматизуватися – принатурюватися.
 Аккомпанемент, муз. – супровід, пригравання; -голосомь – приспівування.
 Аккомпанувати, муз. – супроводити, пригравати; -голосомь – приспівувати.
 Аккомпаніаторь – супровідник.
 Аккуратность – ретельність, справність; чепурність, шпетність, охайність, алюрність.
 Аккуратный, -о – рядний, ретельний, справний; чепурний, шпетний, охайний, алюрний, -о.
 Аклей, раст. *Aquilegia vulgaris* – голубки, орлики, дзвіночки.
 Акрополь – Вишгород.
 Аксесуарь – додаток, причандал.
 Активность – чинність, акция, активність.
 Активный – чинний, активний.
 Аконить, раст. *Aconitum* – царь-зілля, чорне-зілля; -аптечный, *A. napellus* – тоя.
 Актъ, юрид. – акт; акад. – акт; театр. – дія; филос. – чин, об'яв, вияв.
 Акула, зоол. – сквала; -людоѣдъ – сквала-людожер.
 Акулинка, раст. *Verbascum lychnitis* – коров'як, заяче вухо, дивина.
 Акушерка – акушерка, баба, бабка; -шутливо – пупорізка.
 Акушерскій – акушерський, бабницький.
 Акушерство – бабування, бабництво, акушерство.
 Акушерствовать – бабити, бабувати.
 Акушеръ – бабич, акушер.
 Акцентовать – вимовляти з притиском; наголошувати.
 Акцентъ – наголос; говірка, вимова.
 Алалыка – гаркуша.
 Алгебра – альгебра.
 Алгебраическій – альгебраїчний.
 Алебастровый – шалабастровий, лебастровий.
 Алебастръ – шалабастер, лебастер.
 Али, сз. – чи, хіба, або.
 Алифа – олія.
 Алкати – голодувати; жадати, прагнути.
 Алкоголь – винець, алькоголь.
 Аллебарда – келеп.
 Аллебардникъ, раст. *Iris* – півники.

Аллегорическій – алегоричний, инослівний.
 Аллюрь – хода (у коня).
 Алмазь – діамант.
 Алтарный – вітарний.
 Алтарь – вітартъ.
 Алтей, раст. *Althea officinalis* – калачики, проскурки.
 Алтынникъ – гривня, шостак (3 коп.); жмикрут.
 Алтынъ – три копійки, шостак.
 Алфавить – абетло.
 Алчность – хтивість, зажерливість, неситість, ненажерливість, захланність.
 Алчный, -о – хтивий, зажерливий, неситий, захланний, ненажерливий, -о.
 Алыи – жаркий, червонорожевий, кармазиновий.
 Алырить – шахраїти, шахраювати.
 Алырникъ – шахрай, дурисвіт; жмикрут, глитай.
 Альбомъ – альбум.
 Альковъ – алькир, валькир, ванькир, янкір.
 Альманахъ – збірник.
 Алътъ – червоніти, рожевіти.
 Алюминіевый – глинецьовий.
 Алюминій – глинець.
 Аляповатость – базгранина, базгранність.
 Аляповатый, -о – базгранний, -о.
 Аманатъ – заручник.
 Амбарный – коморячий.
 Амбаръ – комора, коморя, шпихлір, шпиклір.
 Амбиция – гонор.
 Амбразура – бійниця; фрамуга.
 Амвонъ – збін, амбона.
 Амміакъ – амоніак.
 Амуры – женихання, зальоти.
 Анализировать – розкладати, розбирати, аналізувати.
 Анализъ – розклад, розбір, аналіза.
 Аналогичный – подібний до; анальогичний.
 Аналогия – подібність, анальогія.
 Анархическій – анархичний, безурядний, безладний, безладний.
 Анархия – безуряддя, анархия, безладдя, безлад.
 Анатомировать – анатомувати, пороти, требушити.
 Анатомическій – анатомичний.
 Анафема – анатема, анахема.
 Ангажировать – ангажувати, запрохувати.
 Ангелочекъ – янголя, янголятко.
 Ангель – янгол, янголь.

- Ангельській – янгольський, янголиний.
 Англичанинь, англичанка – англієць, англійка.
 Анданте, муз. – повагом, помалу, поволі, ходюю.
 Андронь – корець, корчик.
 Анекдоть – побрехенька; -вь стихахь – співомовка; -шутка – фразка; -правдоподобный – межебилиця.
 Анемія – блідниця.
 Анемометръ – вітромір.
 Анемонь тїнистый, раст. Anemone nemogosa – снігурка.
 Анисовый – ганусовий.
 Анись, раст. Falcaria (Rivini Host.) – різак степовий, ганус.
 Анить, раст. – кріп, укріп.
 Анналы – літопис.
 Анонимный – безіменний.
 Антагонизмъ – противенство.
 Антрактъ – межедія; антракт.
 Анчоусь, рыба – хамса.
 Анютины глазки, раст. Viola tricolor – братки, полуцвіт, удовів чобіт.
 Апатичный, -о – байдужий, млявий, безуважний, -о.
 Апатія – байдужість, млявість, безуважність.
 Апельировать – апелювати.
 Апельсинный – аранчовий.
 Апельсинь – аранча.
 Аплодировать – плескати.
 Аплодисменты – оплески.
 Аполлексія – грець.
 Аппарать – пристрій.
 Апетить – хіть до їжи; -болѣзненный – їстовець.
 Апрѣль – квітень, цвітень.
 Апрѣльскій – квітньовий, цвітньовий.
 Арава – юрба, ватага, зграя.
 Аранжировать – аранжувати; упорядковувати, укладати.
 Арапникъ – малахай, гарапник.
 Арапъ – мурин.
 Арбузный – кавуновий.
 Арбузь, бот. – кавун.
 Аргамакъ – румак.
 Арена – арена; боїще; бойовисько; біговисько.
 Аренда – посесія, оренда; рата, чинш.
 Арендаторъ – посесор, орандарь.
 Арендный – посесійний.
 Арендовать – брати в посесію; тримати посесію; пускати в посесію.
 Арепейник, раст. – реп'ях, будяк.
 Арестантка – тюряжниця, рештантка.
 Арестантскій – тюряжницький, рештантський.
 Арестантъ – тюряжник, рештант, в'язень.
 Арестовать – арештувати, ув'язнити.
 Арестъ – арешт.
 Арженець, раст. Phleum – житниця; -P. pratense – ржанець, пирій.
 Арженикь, раст. Plantago lanceolata – язички, подорожник, ранник, стягач.
 Арженуха – житняк.
 Арифметика – щотниця, арифметика, арихметика.
 Арифметическій – щотничий, арифметичний, арихметичний.
 Арканъ – аркан; -волосной – повалець.
 Арктический – арктичний.
 Армейскій – військовий.
 Армія – військо.
 Армякъ – сіряк, сірячина.
 Арнаутка, пшеница – білотурка, гарнівка.
 Ароматическій – духовитий.
 Ароматный – запашний, пахучий, пашний.
 Аромать – пахощі.
 Аронникъ, раст. Agum maculatum – козьяча борода.
 Аронова борода, раст. Saxifraga sarmen-tosa – венерини коси.
 Арса, раст. Juniperus communis – яловець.
 Арсеналь – збройовня; гарматня.
 Арчатиться – пручатися, норовитися, баскалитися, ваторопитися.
 Артель – артіль, спілка.
 Артельщикъ – артільник.
 Артиллеристъ – гармаш.
 Артиллерійскій – гармашний.
 Артиллерія – армата.
 Артистъ – артист; мистець, митець.
 Артишокъ, раст. Sunaga scolyumus – карчоx.
 Артось – дарник.
 Арфа – арфа.
 Арфистъ, -ка – арфяр, -ка.
 Архитекторъ – будівник, будівничий.
 Архитектура – будівництво; будова, штиб.
 Архитектурный – будівницький.
 Архієпископъ – арцібіскуп.
 Архіерей – архирей.
 Аршинный – аршиновий.
 Аспидная доска – тавлетка.
 Ассимилировать – асимілювати.
 Ассимиляція – асиміляція.
 Астма – дихавиця, задуха, спір.
 Астра, раст. – гайстер, айстер.
 Астрагаль, раст. Astragalus – богородишна трава.
 Астрологъ – планетник.
 Ась?, межд. – га? що?

Атака – напад, наскок, атака.
 Атаманствовать – отаманувати.
 Атаманъ – отаман, ватаг, ватажок.
 Атеизмъ – безвір'я, безбожність.
 Атеистъ – невіра, безбожник.
 Атеринка, раст. *Arterina pantica* – дугулька.
 Атласъ, мануф. – атлас, сайета.
 Атласъ, геогр. – атлас.
 Атлетъ – дужак, моцак.
 Атмосфера – повітря.
 Атмосферическій – атмосферичний, повітряний.

Аттестать – атестат, свідоцтво.
 Ату!, межд. – тью-тью! уджа!
 Атукать – тютюкати.
 Ау! – агов!; агось! (въ отвѣтъ).
 Аудиторія – аудиторія, слухальня.
 Аукать – аговкати, перегукуватися.
 Аукціонный – ціновний, ліцітаційний.
 Аукціонъ – ціновка, ліцітація, поторжка.
 Ауль – авул.
 Афера – гешефт.
 Ахинея – теревені, нісенітниця.
 Ахти, межд. – лишенько!

– Б –

Баба – баба, бабка; баба; жінка; паска, папушник; -у колодца – журавель, довбня; -созвѣздіе – Квочка.
 Бабахнуть – гепнути, бухнути.
 Бабахъ, межд. – геп! бух!
 Баба-яга – язѣбаба, гадра.
 Бабенка – молодичка.
 Бабень – бабій.
 Бабить – бабувати.
 Бабища – бабега, бабисько.
 Бабій – жіночий; баб'ячий.
 Бабій зубъ, раст. *Seleratium clavus* – ріжки.
 Бабы румяна, раст. *Echium Oposma* – краснокорінь, громовик.
 Баба – баба; -повивальная – баба, баба-сповитуха, баба-пупорізка, повитуха; -рыба *Gobios* – бичок; -*G. melanostomus* – губань; -*G. margotatos* – цуцик; костьпаця.
 Бабникъ – бабій.
 Бабочка – молодичка, жіночка; -насѣк. метелик; -ночная – нетля, вечірник; -дневная – дневник; -*Maeroglossa fuscifornus* – трутовець.
 Бабукъ, *Dipus jaculus* – земляний заяць.
 Бабушка – баба, бабуся, бабуня.
 Бабуе – жінота, жіноцтво.
 Бабушка – забавка, цяцька.
 Багажный – пакунковий.
 Багажъ – пакунки.
 Багоръ, *Socus* – червець; -краска – манія, бакан.
 Багоръ – гарб, ості, очеп, чіпе.
 Багрецовый – червчастий.
 Багрець – червець; кармазин.
 Багрить – червонити.
 Багровина – синяк, басаман.
 Багровѣтъ – червоніти.
 Багрянецъ – см. Пурпуръ.
 Багряный – червоний, кармазиновий.
 Бадаржанъ, *Solanum melongena* – баклажан.

Бадейщикъ – бондарь.
 Бадья – баля, шаплик; кадовб; -раст. *Turpa* – рогіз.
 Бадьянь, *Pilicum anisatum* – бодянь; -дикій, *Dictamnus albis* – ломиніс.
 База – підстава, підвалина, першопідстава.
 Базарничать – базарувати.
 Базаръ – базар, торг.
 Базилика – базиліка; -раст. *Ocimum basilicum* – васильки.
 Базись – см. База.
 Баянски – спатки, спатоньки.
 Байбакъ – ледар; -зоол. – бабак.
 Байбачій – бабаковий.
 Байка, мануф. – бая.
 Байковий – байовий.
 Бакалавръ – бакаляр.
 Бакалда – бакай.
 Бакалейный – бакалійний.
 Бакалейщикъ – бакалійник.
 Бакалей – бакалія.
 Бакенбарды – бакомпарти, папороди, бурці.
 Баклага – боклаг.
 Баклушникъ – ледар, ледащо.
 Баклушничать – байдикувати.
 Бакча – баштан.
 Балабанъ – дурень, бецман, телепень; -пт. *Falco lanarius* – паріг.
 Балаганный – ташовий, ятошний.
 Балаганъ – таш, ятка.
 Балагурить – базікати, гуторити.
 Балагурство – перебенда, теревені, баляндраси, баляси, базіканья.
 Балагуръ – баляндрасник, балясник, перебендя, балаклій; базікало.
 Балалаечникъ – балабайник.
 Балалайка – балабайка.
 Балансировать – рівноважитися; балянсувати.
 Балансовый – білянсовий.

**Національна академія наук України
Інститут української мови**

В. Дубровський

СЛОВНИК МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ

Лексикографічна спадщина України

Відповідальний редактор: П. Ю. Гриценко

Художній редактор: Л. М. Чуприна

Технічний редактор: І. П. Тарасов

Комп'ютерна верстка: І. І. Тарасов

Підписано до друку 7.03.2013. Формат 60х90/16.
Друк офсетний. Папір офсетний. Ум. др. аркушів 29.
Шрифт Times. Наклад 1000 прим.

Видавництво ТОВ "КММ"

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2373

Віддруковано на ПАТ "Білоцерківська книжкова фабрика",
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4
Свідоцтво серія ДК № 4063 від 11.05.2011 р